

Kıyas Şekillerinin Ortak ve Farklı Yönleri

Mutual and Different Aspects of the Modes of Syllogism

ŞEREFETTİN ADSOY
Aksaray University

Received: 30.06.16 | Accepted: 13.12.16

Abstract: Logic, which aims to preserve the human mind which may mistake when it proceeds from the known to the unknown, mentions three different way of reasoning which are analogy and induction and deduction. Logic urges upon deduction most and syllogism which is most proper way of deduction has been taken the backbone of the logic by the logicians. Syllogism consists of two or more premises and a conclusion and it includes three terms known as minor, middle and major terms. Depending on the middle term's place in the premises, which serves an important function like relating the minor term with the major term, four different forms arise. It is clear as these four forms have different aspects from each other they also have mutual ones. Acquired knowledges differ from each other depending on each form's characteristic. Therefore it is need to be known the characteristics of forms in terms of getting the prevailing knowledge or transformation of the acquired conclusion to the prevailing knowledge. Knowing of the characteristics of the forms of syllogism matter, the backbone of logic which aims to preserve the human mind from the mistake, provides an opportunity for obtaining or submitting the knowledge and data healthfully and effectually. For revealing this opportunity, it has been tried to deal with the common and different aspects of the forms of syllogism in this study.).

Keywords: Logic, reasoning, induction, deduction, syllogism.

Giriş

Mantıklı düşünme kendisini en iyi şekilde akıl yürütmede ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak genellikle üç farklı akıl yürütmeden söz edilir. Tümdengelim (*ta'lil, deduction*), tümevarım (*istikra, induction*) ve analogi (*temsîl, analogy*) olarak sıralanmaktadır.

Klasik mantıkta üzerinde en çok durulup önem verilen akıl yürütme çeşidi, zihnin bir ya da birden fazla yargıdan yola çıkarak zorunlu olarak bir sonuca vardığı, dedüksiyondur. Dedüksiyonun en güzel şekli de, aynı zamanda mantığın bel kemiği olarak kabul edilen kıyastır. Dolayısıyla esas amaç kıyas olduğundan kavram, beş tümel, tanım ve önerme konularının her biri kıyasa hazırlık aşamaları olarak değerlendirilmektedir. Kıyası oluşturan unsurlar içerisinde en önemli görevi üstlenen orta terimin, öncüllerdeki farklı konumuna bağlı olarak birbirinden farklı dört şekil meydana gelmektedir. Bu dört şeklin sunmuş olduğu bilgi de değer bakımından farklılık arz etmektedir. En mükemmel şekil olarak birinci şekil kabul edilmekle beraber her şeklin kendi özelinde kullanıldığı ya da sunduğu veriler de söz konusudur. Tabii olana en yakın sonucu veren birinci şekil olmasına rağmen diğer şekillerle elde edilen verinin birinci şekle dönüştürülmesi de mümkündür. Bu nitelikte bir verinin elde edilmesi ya da buna dönüştürülmesi sürecinde şekillerin kendi özellikleriyle beraber bir şeklin diğer şekil ve şekillerle olan ortak ve farklı yönlerinin bilinmesi de önem arz etmektedir. Biz de bu çalışmamızda kıyas şekillerinin ortak ve farklı yönlerini ele almaya çalıştık.

Kıyasın Tanımı

Sözlük anlamıyla kıyas “tutma, denk sayma, karşılaştırma, oranlama” anlamlarına gelmektedir. (TDK, 1989). Seyyid Şerif Cürçânî kıyası “bir şeyin başka bir şeye takdir edilmesi” şeklinde tanımlamaktadır. (Cürçânî, 2012, 261). Aristoteles ise kıyası terim anlamında şöyle tanımlamaktadır: “Kıyas bir sözdür ki kendisine bazı şeylerin konulmasıyla, konulan bu şeylerden sadece bu konulan şeyler dolayısıyla başka şeyler zorunlu olarak çıkar.”(Aristoteles, 1989a, 5)

İslam mantıkçılarının yapmış olduğu kıyas tanımı Aristoteles’in tanımıyla genel olarak benzer olmasına rağmen, mantıkçıların her birinin kendisine ait bir kıyas tanımı ortaya koyduğu görülmektedir. Fârâbî, “Kı-

yas, ortaya konulan öncüllerden yapılmış olan bir sözdür ki bu öncüller birleştirildiği zaman onlardan zati olarak ve zaruri şekilde başka bir şeyin hâsıl olmasıdır” (Farabî, 1990, 101; 1986, 19) tanımını yapmaktadır. İbn Sinâ da seleflerini takip ederek benzer bir tanım yapmaktadır. Ona göre “Kıyas, kendisine birden fazla şey konulduğunda, arazi olarak değil zati ve zaruri surette başka bir şeyin gerekli olduğu sözdür.”(İbn Sinâ, 1964, 54; 1938, 31; 1992, .370). Kıyası burhan olarak isimlendiren Gazâlî ise: “Muhakkak ki o, önermelerden meydana getirilmiş ve bunların kabulü ile zati ve zorunlu olarak diğer bir önermeyi sonuç olarak veren sözdür.”(Gazâlî, 2012, I., 85; 1994, 90) şeklinde tanımlamaktadır. Bu türden yapılan tanımlar sonraki mantıkçılar tarafından da devam ettirildiğini söylemek mümkündür. (Ebherî, 2007, 48; Kazvî, 1998, 146; Gelenbevî, 2014, 11)

Kıyasın tanımında zorunlu olarak sonucun elde edilmiş olması, gelişmiş güzel bir söylem değildir. Hatta kıyasın temel ilkesi diyebileceğimiz, Latince ifadesiyle “dictum de omni et nullo” (bir cins hakkında tasdik veya inkâr olunan, bütün türler ve fertler için de tasdik veya inkâr olunur) ifadesinde kendini bulur. Bir diğer ifade ile tümel olumlu ve tümel olumsuz için doğru olan tikel olumlu ve tikel olumsuz için de doğrudur.(Şafak, Ural, 1995, 92). Dolayısıyla bir bütüne yüklenen şey, o şeyi meydana getiren parçalarına da yüklenebilmektedir. Bu yüzden kıyas bütünlüğünü meydana getiren unsurların tam ve yerli yerinde kullanılmasıyla yukarıdaki açıklamalar karşılığını bulmuş olmaktadır.

Kıyasın Unsurları

Aristoteles, kıyas unsurları olarak, öncülleri meydana getiren önermeleri; büyük, küçük ve sonuç olmak üzere üçe ayırdığı gibi, terim sayısını da; büyük, küçük ve orta terim olarak üçe ayırmaktadır. (Aristoteles, 1989a, 89; Atademir, 1974, 119-120)

Terimler içerisinde en önemli fonksiyonu orta terim üstlenmektedir. Orta terim büyük terim ve küçük terim arasında bir köprü vazifesi görüp karşılaştırma yapmaya da imkân sağlar. Bir diğer ifade ile büyük ve küçük terim arasındaki geçişlerde aracılık yapmaktadır. (Atademir, 1974, 120-122). Aristoteles’e göre orta terimin bilinmesi sonucun zorunlu olarak ortaya çıkmasını gerektirmektedir. (Aristoteles, 1989b, 89)

Orta terim işlevsel olarak “sade bir ilmin açıklama ve açma tarzı de-

ğil, aynı zamanda bir keşif aletidir.” (Atademir, 1974, 121). Bilgimizin dört çeşidini veren olgu, niçin, varlık ve tabiatın araştırılması ve söz konusu bilgilerin elde edilmesi ancak sebep’le özdeşleştirilmiş olunan orta terimle incelenmesi ve bilinmesi ile mümkün olmaktadır. (Aristoteles, 1989b, 89; Atademir, 1974, 121). “Niçin”in karşılığı daima orta terimdir. (Aristoteles, 1989b, 84). Bundan dolayı zihin tarafından aniden keşif olunan (Aristoteles, 1989b, 86) ve sebeple bir kılınan orta terim iki öncül arasına konulmuş ve yerleştirilmiş olması durumunda sonuç zorunlu olarak elde edilecektir. (Aristoteles, 1989b, 113).

Orta terimin büyük ve küçük terim arasında bir aracı konumunda olduğunu belirten Aristoteles, (Aristoteles, 1989b, 10) öncülün konu ve yüklemi arasında bir bağlantının kurulmasıyla bütün tümdengelimlik istidlalin mihverdi ve son kertede bütün ilmin imkânının olmazsa olmazı olduğu ortaya çıkar. (Atademir, 1974, 121-122)

Aristoteles’in ifadesiyle kıyas, “... *bir şeyin başka bir şeye ait olduğunu veya olmadığını ortaya koyarak*” (Aristoteles, 1989a, 4) yapılıdır. Kıyasın ortaya çıkabilmesi için büyük, küçük ve orta terim olması gerekmektedir. Bu terimler arasında; orta terim küçük terimi, büyük terim de orta terimi içine aldığı ya da almadığı durumlar olmak üzere terimler kendi aralarında belli bir ilişki içerisine sokularak kıyas meydana getirilir. (Aristoteles, 1989a, 9; Atademir, 1974, 116). Yani oluşturulan bir kıyasta kendi aralarında ilişkili olan iki öncül ve bunlardan lazım gelen bir de sonuç bulunmaktadır. Öncüller konu, yüklem ve orta terim olmak üzere üç terimden meydana gelmektedir. Kıyastaki öncüller arasındaki farklılık iki kısımdan oluşurken ortaklık ise sadece bir kısımdan oluşmaktadır. Ortaklık ifade eden kısma orta terim, farklılık arz eden kısımlar ise “kıyasın iki tarafı” olarak ifade edilmektedir. Burada kıyasın iki tarafı olarak ifade edilenlerden biri sonuçta yüklem olup “*büyük terim*” olarak isimlendirilirken diğer ise yine sonuçta konu olup “*küçük terim*” olarak isimlendirilir. Buna bağlı olarak büyük terimin bulunduğu öncüle büyük öncül, küçük terimin bulunduğu öncül de küçük öncül olarak isimlendirilir. (Fârâbî, 1986, 20-21)

Kıyasta arzulanan netice elde edilinceye kadar öncüllerin gerektirdiği yargıya “*matlub*”, netice elde edildikten sonra ki yargıya ise “*sonuç*” adı verilir. (İbn Sînâ, 1964, 108; 1938, 32-33).

Bu şekilde gerçekleştirilmiş kıyasa örnek:

Bütün insanlar ölümlüdür	:	Büyük öncül
Sokrates insandır	:	Küçük öncül
O halde Sokrates de ölümlüdür	:	Sonuç
Büyük terim	:	Ölümlü
Küçük terim	:	Sokrates
Orta terim	:	İnsan

Yukarıda ifade edildiği gibi, kıyastaki öncüllerin terimlerine kaplam ve işlem bakımında baktığımızda büyük öncülün yüklemi (*ölümlü*), aynı öncülün konusunu (*insan*) da kapsamına almaktadır. Küçük öncülün konusu (*Sokrates*) büyük öncülün konusunun (*insan*) kapsamına dâhildir. Bu yüzden ki kıyasın sonucu (*Sokrates de ölümlüdür*) zaruri olarak büyük öncülün yüklemine kapsamına dâhil olmaktadır. Bütün bu durumlar kıyaslardaki “cins için doğru olan, türler ve onların bireyleri için de doğrudur” kaplam ilkesine dayanmaktadır.

Kaplamın tersi olan işlem yönünde öncüllerdeki terimlere baktığımızda küçük terim (*Sokrates*) orta terimin (*insan*) özelliklerine sahiptir. Orta terim (*insan*) de büyük terimin (*ölümlü*) özelliklerine sahiptir. Bu durumda “bir bütünün parçasında bulunan özellikler diğerlerinde de bulunur” prensibine dayanmaktadır. (Emiroğlu, 2005, 140).

Bütün bunlara bağlı olarak bir kıyasta iki öncül ve her öncül de bir konu ve bir yüklemde meydana gelmektedir. Bu öncüllerin içerdiği terim sayısı ise üçtür. Dolayısıyla öncüllerdeki terim sayısı üçten ve öncül sayısı da ikiden az olması durumunda kıyas gerçekleşmiş olmaz. İki öncülde oluşan bir kıyastan sonucun elde edilebilmesi için iki öncülü birbirine yaklaştırma görevini üstlenen ve her iki öncülde de geçen orta terimin bulunması gerekir. Öncüller arasında müşterekliği sağlayan orta terimin bulunmaması durumunda öncüller arasında uyum olmayacağı gibi öncüller bir araya getirilse bile onlardan herhangi bir sonuç elde edilemeyecektir. (Gazâlî, 1994, 90; 2013, 152-153). Çünkü orta terim konu ile yüklem arasında veya akıl ile sonuç arasında aracılık ederken küçük ve büyük terim arasında da bağlantı kurmayı ve karşılaştırma yapma görevini yerine getirmektedir. Bu nedenledir ki orta terim sonuçta yer almamaktadır. (Emiroğlu, 2005, 139; Yaren, 2003, 22).

Kıyası oluşturan öncüllerde orta terim öncüller arasında bağlantı kurmayı sağladığı gibi öncüllerdeki konumuna bağlı olarak şekiller meydana gelmektedir.

Kıyas Şekillerinin Oluşumu ve Modları

Kıyas şekillerine geçmeden önce şunu belirtmekte fayda vardır. Aşağıda değinileceği üzere her bir şeklin geçerli bir sonuç verebilmesi için taşınması gereken şartlar olduğu gibi bir kıyasın meydana gelebilmesi için de taşınması gereken şartlar ve uyulması gereken kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar temelde “olumlu bir önermede yüklem daima tikel, olumsuz önermede ise daima tümel” olur aksiyomlarına dayanmaktadır. (İzmirli, 1330, 187). Bu kuralları kıyas için olmazsa olmaz olup uyulmaması durumunda sonuç elde etmek mümkün olmamaktadır.

Mantıkçılar eserlerinde kıyas kurallarını kendilerine göre kısaltma ya da birleştirmeye giderek bu kuralları sıralamaktadırlar. Söz konusu kuralların detayını ilgili kaynaklara (İzmirli, 1330, 187-197; Öner, 2011, 126-127; Yıldırım, 1999, 70-72; Emiroğlu, 2005, 142-152; Yaren, 2003, 23-24) havale etmekle beraber, kurallar genel olarak dikkate alındığında dördünün terimlere dördünün de önermelere ait olduğunu söylemek mümkündür.

Kıyas kuralları, kıyasın öncüllerinden yola çıkarak sağlıklı bir sonuç elde edilebilmesi için olmazsa olmaz türünden kurallardır. Dolayısıyla bu kurallar çerçevesinde oluşturulmamış bir kıyas, şekil bakımından geçersiz bir kıyas olmaktan kurtulamadığı gibi sağlıklı bir sonuç da vermesi mümkün olamamaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bir kıyasta konu, yüklem ve orta terim olmak üzere üç terim bulunmaktadır. Bu terimler öncüllerde konu ve yüklem olmaktadır. Öncüllerdeki bu konu ve yüklem ikilisinde biri öncüller arasında ortak olmak durumundadır. Yani bu iki terimden biri iki öncülde de yer alır ve ortak olmayan diğer terimleri birbirine bağlar. Terimleri birbirine bağlama görevi üstlenen bu terime orta terim adı verilir. Dolayısıyla orta terim sonucu gerekli kılan terim konumundadır. Sonucun ortaya çıkmasını gerekli kılan orta terimin öncüllerde konu ya da yüklem olarak konumlanmış olmasına ilaveten her şeklin kendine ait özel şartlarına bağlı olarak dört farklı kıyas şekli meydana gelmektedir. Kıyasın sonucunda orta terim yer almayıp her iki öncülde de yer alırken sonucun

konusu sadece küçük öncülde, sonucun yüklemi de sadece büyük öncülde bulunmaktadır.

Orta terimin, kıyası oluşturan öncüllerdeki farklı konumlarda yer almasına bağlı olarak doğal bir tarzda, dört farklı şekil meydana gelmesine rağmen Aristoteles, *I. Analitikler* adlı eserinde kıyasın ilk üç şekilden bahsederken (Aristoteles, 1989a, 9-22) bu eserde olduğu gibi diğer eserlerinde de kıyasın dördüncü şekline yer vermemektedir. (Ülken, 1942, 45). Ancak dördüncü şekilden kabul edilen modlarından söz etmesine rağmen bunları ayrı bir şekil olarak ele almayı birinci şeklin dolaylı modları olarak kabul etmektedir. (Öner, 2011, 130). Ortaçağ batı mantıkçıları ve ilk İslam filozofları da kıyasın ilk üç şeklini ele almışlardır. (İzmirli, 1330, 203-204). Ancak daha sonra gelen Seyfuddin Âmidî, Ebherî, Kutbuddin Râzî gibi bir kısım İslam mantıkçısı kıyasın dördüncü şeklini de ele almışlardır. (Adsoy, 2014, 293-296; Ebherî, 1998, 124; Razi, 2000, 404-408). Kıyas şekillerinin farklı sayılarda ele alınmış olmasına karşın biz burada kıyasın dört şeklini de ele alacağız. Kıyas şekilleri her ne kadar bu şekilde dört farklı tarzda sıralansa da kendi aralarında ortak oldukları bazı noktalar da mevcuttur. Şimdi bu dört şekil arasında bulunan ortak ve farklı yönleri ele almaya geçebiliriz.

Kıyas Şekillerinin Ortak Yönleri

Kıyas şekillerinin kendi aralarındaki ortak noktaları iki yönden ele alabiliriz. Birincisi bütün şekillerde ortak olan yönler, ikincisi ise her bir şeklin diğer şekillerle olan ortak yönleridir. Kıyasın bütün şekilleri arasında ortak olan yönleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kıyas şekillerinin tümünde de iki tikel öncülde ve iki olumsuz öncülde sonuç elde edilmez.
2. Kıyası oluşturan öncüllerin küçük öncülünün olumsuz büyük öncülünün de tikel olduğu şekil bulunmamaktadır.
3. Kıyasın sonucu, olumluluk-olumsuzluk ve tümellik-tikellik açısından kıyasın en zayıf olan öncülüne tabi olur.
4. Kıyasın her şeklinde de orta terim, büyük terim ve küçük terim diye üç terim bulunmaktadır. Ayrıca kıyasta bu terimlerden birinin eksik veya fazla olması durumunda sonuç elde edilmez.
5. Orta terim kıyasın sonuç kısmında yer almaz.

İkinci yön olan her bir şeklin diğer şekillerle ayrı ayrı olarak var olan ortak noktalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Birinci şeklin ikinci şekille ortak olduğu nokta:¹

a. Her iki şeklin de büyük öncülü tüemeldir.

I. Şekil	II. Şekil
Her cisim bileşiktir Her bileşik sonradan değildir O halde her cisim sonradan değildir	Bütün insanlar konuşandır Hiçbir at konuşan değildir Öyle ise hiçbir insan at değildir

b. İki şekilde de tümel ve tikel olumsuz sonuç elde edilmektedir.

I. Şekil	II. Şekil
Her cisim bileşiktir Hiçbir bileşik ezeli değildir O halde hiçbir cisim ezeli değildir	Hiçbir cisim, sonradan olmaktan hali değildir Her ezeli, sonradan olmaktan hali değildir O halde hiçbir cisim ezeli değildir
Bazı varlıklar bileşiktir Hiçbir bileşik ezeli değildir O halde bazı varlıklar ezeli değildir	Bazı hayvanlar konuşandır Hiçbir at konuşan değildir Öyle ise bazı hayvanlar at değildir

c. Orta terim her iki şekilde de küçük öncülde yüklem olarak yer almaktadır.

I. Şekil	II. Şekil
Her cisim bileşiktir Her bileşik sonradan değildir O halde her cisim sonradan değildir	Bütün insanlar konusandır Hiçbir at konuşan değildir Öyle ise hiçbir insan at değildir

¹ Türkçe yazılan mantık eserlerde kıyası oluşturan öncüllerin sıralaması önce büyük öncül sonra küçük öncül şeklinde yapılmaktadır. Ancak biz bu çalışmamızda Arapça kaynaklarda olduğu gibi, orta terimler arasında gerçekleşen geçişin daha yakından görülmesi için önce küçük öncül sonra büyük öncül olarak sıraladık.

d. Her iki şekil de dört moda sahiptir.

I. Şekil	II. Şekil
Her cisim bileşiktir Her bileşik sonradan değildir O halde her cisim sonradan değildir	Bütün insanlar konuşandır Hiçbir at konuşan değildir Öyle ise hiçbir insan at değildir
Her cisim bileşiktir Hiçbir bileşik ezeli değildir O halde hiçbir cisim ezeli değildir	Hiçbir cisim, sonradan olmaktan hali değildir Her ezeli, sonradan olmaktan hali değildir O halde hiçbir cisim ezeli değildir
Bazı cisimler hayvandır Her hayvan duyguludur Bazı cisimler duyguludur	Bazı hayvanlar konuşandır Hiçbir at konuşan değildir Öyle ise bazı hayvanlar at değildir
Bazı varlıklar bileşiktir Hiçbir bileşik ezeli değildir O halde bazı varlıklar ezeli değildir	Bazı varlıklar cisim değildir Her hareket eden cisimdir O halde bazı varlıklar hareketli değildir

2. Birinci şeklin üçüncü şekille ortak olduğu yönler:

a. Sonucun elde edilebilmesi için küçük öncüllerin olumlu olması gerekir.

I. Şekil	III. Şekil
Her cisim bileşiktir Her bileşik sonradan değildir O halde her cisim sonradan değildir	Bütün insanlar hayvandır Bütün insanlar konuşandır O halde bazı hayvanlar konuşandır

b. Kıyas tikel olumlu ve olumsuz olarak sonuç vermektedir.

c. Orta terim iki şeklin büyük öncülünde konu olarak gerçekleşmektedir.

I. Şekil	III. Şekil
Bazı varlıklar bileşiktir Her bileşik olan sonradan olmuştur O halde bazı varlıklar sonradan olmuştur	Bütün insanlar hayvandır Bütün insanlar konuşandır O halde bazı hayvanlar konuşandır
Bazı varlıklar bileşiktir Hiçbir bileşik ezeli değildir O halde bazı varlıklar ezeli değildir	Bütün insanlar hayvandır Hiçbir insan at değildir O halde bazı hayvanlar at değildir

3. Birinci şeklin dördüncü şekille ortak olduğu yönler:

a. Sonuç verme bakımından tikel olumlu, tümel olumsuz ve tikel olumsuz gibi üç farklı sonuç vermektedir.

b. Her ikisinde de orta terim bir öncülde konu diğerinde ise yüklem-dir.

I. Şekil	IV. Şekil
Bazı varlıklar bileşiktir Her bileşik olan sonradan olmuştur O halde bazı varlıklar sonradan olmuştur	Bütün insanlar hayvandır Bütün akıllılar insandır O halde bazı hayvanlar akıllıdır
Her cisim bileşiktir Hiçbir bileşik ezeli değildir O halde hiçbir cisim ezeli değildir	Hiçbir insan at değildir Bütün konuşanlar insandır O halde hiçbir at konuşan değildir
Bazı varlıklar bileşiktir Hiçbir bileşik ezeli değildir O halde bazı varlıklar ezeli değildir	Bütün insanlar hayvandır Hiçbir at insan değildir O halde bazı hayvanlar at değildir

4. İkinci şeklin üçüncü şekille ortak olduğu yönler:

a. Her iki şekil de döndürme ile birinci şekle dönmemektedir.

b. Her ikisindeki sonuç açık olmayıp ancak beyan yani hulf, döndürme ve varsayım yoluyla gerçekleştirilebilmektedir.

c. Her iki şekil de tikel olumsuz sonuç vermektedir.

II. Şekil	IV. Şekil
Bazı hayvanlar kişneyen değildir	Bütün insanlar hayvandır
Bütün atlar kişneyendir	Hiçbir at insan değildir
O halde bazı hayvanlar at değildir	O halde bazı hayvanlar at değildir

5. Üçüncü şeklin dördüncü şekille ortak olduğu yönler:

a. Her ikisi de tikel olumlu ve tikel olumsuzu sonuç vermektedir.

III. Şekil	IV. Şekil
Bütün insanlar hayvandır	Bütün insanlar hayvandır
Bütün insanlar konuşandır	O halde bazı hayvanlar konuşandır
Bütün akıllılar insandır	O halde bazı hayvanlar akıllıdır
Bütün insanlar hayvandır	Bütün insanlar hayvandır
Hiçbir insan at değildir	Hiçbir at insan değildir
O halde bazı hayvanlar at değildir	O halde bazı hayvanlar at değildir

b. Her ikisinde de tümel iki öncülden tikel sonuç elde edilir.

III. Şekil	IV. Şekil
Bütün insanlar hayvandır	Bütün insanlar hayvandır
Bütün insanlar konuşandır	Bütün akıllılar insandır
O halde bazı hayvanlar konuşandır	O halde bazı hayvanlar akıllıdır

c. Öncüllerinden biri tümeldir.

Şekillerin bu şekilde kendi aralarında ortak noktaları olduğu gibi birbirlerinden farklı yönleri de bulunmaktadır. Şimdi de bu farklı yönleri ele alalım.

Kıyas Şekillerinin Farklı Yönleri

En mükemmel şekil olarak kabul edilen birinci şeklin genel olarak diğer şekillerden farklı yönleri bulunmaktadır. Bu farklılıklara baktığımızda şu noktalar ön plana çıkmaktadır:

1. Birinci şeklin sonuçlarının tamamının açık olmasıdır.
2. Birinci şekil dışındaki şekillerin kendisine döndürülmesi ama

kendisinin bir başka şekle döndürülmemesidir.

3. Sadece birinci şekil tümel olumluyu sonuç vermektedir.

Şimdi her bir şeklin diğer şekillerden farklı olan yönlerini ele almaya geçebiliriz.

1. *Birinci şeklin ikinci şekilden farklı olan yönleri:*

a. Birinci şekil olumluyu sonuç verebilirken ikinci şeklin tüm sonuçları olumsuzdur.

b. Birinci şekilde küçük öncülün olumlu olma zorunluluğu vardır.

c. Birinci şekilde orta terim büyük öncülde konudur.

2. *Birinci şeklin üçüncü şekilden farklı olan yönleri:*

a. Büyük öncülünün tümel olma gerekliliği vardır.

b. Birinci şekil tikellerle beraber tümel sonuç da verebilirken üçüncü şeklin tüm sonuçları tikeldir.

c. Birinci şekil dört moda sahipken üçüncü şekil altı moda sahiptir.

d. Birinci şekilde orta terim küçük öncülde yüklemidir.

3. *Birinci şeklin dördüncü şekilden farklı olan yönleri:*

a. Birinci şeklin küçük öncülünün olumlu büyük öncülünün de tümel olmasıdır.

b. Birinci şekil dört moda sahipken dördüncü şeklin mod sayısı beştir.

c. Birinci şekilde orta terim küçük öncülde yüklem, büyük öncülde ise konu konumunda bulunurken dördüncü şekilde bunun tam tersidir.

4. *İkinci şeklin üçüncü şekilden farklı olan yönleri:*

a. İkinci şekilde sadece olumsuz sonuç elde edilirken üçüncü şekilde olumsuz sonuçla beraber olumlu sonuç da elde edilebilmektedir.

b. İkinci şekilde tikel sonuçla beraber tümel sonuç da elde edilebilirken üçüncü şekilde sadece tikel sonuç elde edilebilmektedir.

c. İkinci şekilde küçük öncül olumsuz olabilirken üçüncü şekilde küçük öncülünün olumlu olma gerekliliği vardır.

d. İkinci şekilde büyük öncülün tümel olma zorunluluğu söz konusu iken üçüncü şekilde zorunlu değildir.

e. İkinci şekilde öncüllerinin nitelik bakımından birbirinden farklı olma gerekliliğinin var olmasına karşın üçüncü şekilde böyle bir gereklilik yoktur.

f. İkinci şekilde mod sayısının dört olmasına karşılık üçüncü şekilde mod sayısı altıdır.

5. *İkinci şeklin dördüncü şekilden farklı olan yönleri:*

a. İkinci şekilde öncüllerin nitelik bakımından birbirinden farklı olması gerekmektedir.

b. İkinci şeklin büyük öncülünün tümel olması gerekmektedir.

c. İkinci şekilden kıyaslar sadece olumsuz sonuç elde edilirken dördüncü şekilde olumsuz sonuçla beraber olumlu sonuç da elde edilebilmektedir.

d. İkinci şekil dört adet moda sahip olmasına karşın dördüncü şekil beş moda sahiptir.

6. *Üçüncü şeklin dördüncü şekilden farklı olan yönleri:*

a. Üçüncü şekilde küçük öncülün olumlu olma zorunluluğu bulunurken dördüncü şekilde böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır.

b. Üçüncü şekilde sadece tikel sonuç elde edilirken dördüncü şekilde tikelle beraber tümel sonuç da elde edilebilmektedir.

c. Üçüncü şekil altı adet modu sahip olmasına karşılık dördüncü şekil de beş moda sahiptir.

Sonuç

İnsan doğuştan getirmiş olduğu bedihi bilgilerden yola çıkarak yeni bilgilere yani nazari bilgi elde etme çabasını sergilemektedir. Bu süreçte akıl, hataya düşmekten masum değildir. Akıl düşme ihtimali olan bu türden hatalardan korunmak için bir şeye ihtiyaç duymaktadır. Akıllı hataya düşmekten korumayı kendisine amaç edinen mantık, bireyin yeni bilgiye ulaşması için değişik akıl yürütme imkânlarını sunmaktadır. Bu akıl yürütmeler içerisinde de üzerinde en fazla durduğu tümdengelimdir. Bu akıl yürütmenin de en güzel şekli kendini kıyasta göstermektedir.

Mantığın bel kemiği olarak kıyası kabul eden mantıkçılar kıyas konusundan önce gelen bütün konuları kıyasa hazırlık olarak kabul ederler.

Bilinenlerden bilinmeyenin sağlıklı bir şekilde elde etmenin aracı olarak kabul edilen kıyas bir bütün olarak değerlendirildiğinde önemli işlevleri gördüğü gibi kendisini meydana getiren ve birbirinden farklı fonksiyonları gerçekleştiren unsurlara da sahiptir. Bu unsurlar içerisinde en önemli işlevi yerine getiren ise küçük ve büyük terim arasında köprü vazifesi gören orta terimdir. Başlangıçta birbirinden bağımsız gibi duran bu iki terim orta terim sayesinde bir araya gelebilmektedir. Bu önemli işlevi sağlayan orta terim, öncüllerdeki konumuna bağlı olarak dört farklı kıyas şeklinin de meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bu şekiller arasında tabii olana en yakın olmasından dolayı aklı zorlamadan sonucun ortaya çıktığı birinci şekil, mantıkçılar tarafından en mükemmel şekil olarak kabul edilmektedir. En mükemmel olma özelliğine sahip olmasından dolayı birinci şeklin dışındaki diğer şekillerin hiçbir önemi olmadığı anlamına gelmemektedir. Farklı fonksiyonlara sahip olan bu şekillerin ortak yönleri olduğu gibi farklı yönleri de bulunmaktadır. Ortak yönler olarak hepsinin aynı anda sahip oldukları yönler olabildiği gibi her bir şeklin diğer şekille de ortak olduğu noktalar vardır. Bu ortaklıklara karşın her bir şeklin diğer şekillerden farklı yönleri de bulunmaktadır. Her ne kadar kıyas şekillerinin ortak ve farklı yönleri bulunsun da sonuçta her biri sahip olduğu fonksiyonel özelliği bağlamında bireye imkânlar sunmaktadır. Bireyin bilinenlerden bilinmeyenleri elde etme sürecinde bu ortaklık ve farklılıkları bilmesi, sonucu sağlıklı bir şekilde elde etme fırsatını sunduğu gibi verileri etkin bir şekilde kullanma imkânı da sunmaktadır.

Kaynaklar

- Adsoy, Ş. (2014). *Seyfuddin Âmidî'nin Dekâiku'l-Hakâik Adlı Eserinin Tabkik ve Değerlendirmesi*. Basılmamış Dr. Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aristoteles (1989a). *Organon III: Birinci Analitikler* (çev. H. R. Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aristoteles (1989b). *Organon IV: İkinci Analitikler* (çev. H. R. Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Atademir, H. R. (1974). *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Cürcani, S. Ş. (2012). *Kitâbu't-Târîfât*. Beyrut Dâru'n-Nefâis.

- Ebherî (1998). *Keşfu'l-Hakâik fi't-Tabriri'd-Dekâik* (neşr. H. Sarioğlu). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Ebherî (2007). *İsagoci* (çev. T. Alp). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Emiroğlu, İ. (2005). *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları.
- Fârâbî (1986). *Kitabu'l-Kıyas II* (neş. R. el-Acem). *el-Mantık inde'l-Fârâbî*. Beyrut: Dâru'l-Meşrık.
- Fârâbî (1990). *Kitabu'l-Kıyasî's-Sağır* (neşr. & çev. M. Türker-Küyel), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Gazâlî (1994). *Mibakku'n-Nazar* (thk. R. el-Acem). Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî.
- Gazâlî (2012). *El-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl* (thk. Muhammed el-Aşkar), Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs.
- Gelenbevi (2014). *Risâletu'l-Kıyâs* (thk. S. A. Fûde). Beyrut, Dâru'z-Zehâir.
- İbn Sînâ (1964). *Eş-Şifâ, el-Mantık: el-Kıyâs*: (thk. S. Zayed), Kahire: El-Hey'etu'l-Âmme li-Şuûni'l-Matâbii'l-Emiriyye.
- İbn Sînâ (1992). *El-İşarat ve't-Tenbihat*, (thk. S. Dünya). Beyrut: Dâru'l-Maârif.
- İbn Sînâ. (1938). *En-Necat* (nşr. M. S. el-Kürdi). Kahire: Matbaatu's-Saâde.
- İzmirli, İ. H. (1330). *Felsefe Dersleri*. İstanbul: Hukuk Matbaası.
- Kazvîni (1998). *Eş-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l-Mantikiyye* (thk. M. Fazlullah). Beyrut: El-Merkezu's-Sekâfiyyi'l-Arabî.
- Öner, N. (2011). *Klasik Mantık*. İstanbul: Divan Kitap.
- Râzî, K. (2000). *Tabriri'l-Kavaidi'l-Mantikiyye Fi Şerhî'r-Risaleti's-Şemsiyye*. Kum: Menşûrât-ı Bidâr.
- Türk Dil Kurumu (1989). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ural, Ş. (1995). *Temel Mantık*. Ankara: Çantay Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1942) *Mantık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yaren T. (2003). *Kıyasların Yapısı*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Yıldırım, C. (1999). *Mantık: Doğru Düşünme Yöntemi*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Öz: Bilinenlerden bilinmeyene doğru yol alırken insan zihninin düşme ihtimali olan hatalardan korumayı amaç edinen mantık analogi, tümevarım ve tümdengelim gibi üç farklı akıl yürütmeyi konu edinmektedir. Mantığın üzerinde en fazla durduğu tümdengelim olduğu gibi, mantıkçılar tarafından, tümdengelimin en güzel şekli olan kıyas da mantığın bel kemiği olarak kabul edilmektedir. Kıyas iki veya daha fazla öncül ve bir sonuçtan meydana gelir ve küçük, büyük ve orta terim olmak üzere üç farklı terimi içerir. Küçük ve büyük terim arasındaki bağlantıyı sağlama gibi önemli bir fonksiyonu üstlenen orta terimin öncüllerdeki yerine bağlı olarak dört farklı şekil meydana gelmektedir. Oluşan şekiller sahip oldukları özellikler bağlamında yan yana getirildiğinde ortak yönlerinin var olduğu gibi farklı yönlerinin de var olduğu açıkça görülmektedir. Her bir şeklin sahip olduğu özelliğe bağlı olarak elde edilen bilginin değeri de birbirinden farklı olmaktadır. Bu yüzden geçerliliği en yüksek olan bilginin elde edilmesi veya ulaşılan sonucun geçerliliği en yüksek bilgiye dönüştürülmesi noktasında şekillerin sahip olduğu özelliklerin bilinmesi önem arz etmektedir. İnsan zihnini hatadan korumayı amaç edinen mantığın bel kemiğini oluşturan kıyas konusunu oluşturan şekillerin sahip olduğu özelliklerin bilinmesi, bilginin ve verilerin sağlıklı ve en etkin şekilde elde edilmesi ya da sunulmasına imkân sunacaktır. Bu önemli imkânın gerçekleştirilmesi anlamında, biz de bu çalışma çerçevesinde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, kıyas şekillerinin sahip olduğu ortak ve farklı yönlerini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mantık, akıl yürütme, tümevarım, tümdengelim, kıyas.

